

„ATENY WOŁYŃSKIE”
- MIĘDZY HISTORIA
A WSPÓŁCZESNOŚCIĄ

«ВОЛИНСКІ АФІНИ» – МІЖ
ІСТОРИЄЮ І СУЧАСНІСТЮ

Pod redakcją
Andrzeja Szmyta i Henryka Strońskiego
Під редакцією
Анджея Шмита і Генріха Стронського

Сзєсць II [Частина II]:

Бїла Оксана

Система освїти XVIII - поч. XIX ст. на сторїнках перїодики Волинської губернії (XIX – поч. XX ст.). [System oświaty w XVIII i pocz. XIX wieku na łamach czasopism guberni wołyńskiej (XIX-pocz.XXw.)] 309

Дем'янчук Олександр

Постать Тадеуша Чацького і його роль у розвитку освїтньої діяльності та духовної культури на Волині. [Postać Tadeusza Czackiego i jego rola dla rozwoju działalności oświatowej i kultury duchowej Wołynia] 315

Сеньківська Галина

Діяльність Тадеуша Чацького - подвижника освїтніх процесів на Волині (за матеріалами «Волинских епархиальных ведомостей»). [Działalność Tadeusza Czackiego - inspiratora oświatowych procesów na Wołyniu (na podstawie materiałów «Волинских епархиальных ведомостей »)] 323

Скакальська Ірина

Роль Тадеуша Чацького у формуванні еліти Волині [Rola Tadeusza Czackiego w kształtowaniu elity Wołynia]..... 329

Соловей Олександр

До джерел про історичне місце Тадеуша Чацького у фондах Кременецького краєзнавчого музею. [Źródła Krzemienieckiego Muzeum Krajoznawczego o Tadeuszu Czackim].....— 335

Ярмошик Іван

Історичні погляди Гуго Коллонтая (1750-1812 pp.) [Historyczne poglądy Hugo Kołłątaja (1750-1812)]..... 343

Коляденко Світлана

Історичний аналіз методів та форм соціально-педагогічної підтримки учнів Волинської гімназії. [Analiza historyczna metod i form socjalno-pedagogicznego wsparcia uczniów Gimnazjum Wołyńskiego] 351

Сейко Наталія

Суб'єктні характеристики доброчинності початку XIX століття: досвід Кременецького ліцею. [Subiektywna charakterystyka dobroczynności w pocz. XIX w.: na podstawie doświadczeń Liceum Krzemienieckiego]..... 359

Василюк Василь

Науково-методичне забезпечення навчального процесу в Кременецькому ліцеї 1805-1833. [Naukowo -metodyczne zabezpieczenie procesu dydaktycznego w Liceum Krzemienieckim] 369

Комінярська Ірина

Педагоги-іноземці - кадровий потенціал Волинської гімназії.

[Pedagogzy-cudzoziemcy - kadrowy potencjał Gimnazjum Wołyńskiego] .. 377

Галаган Оксана, Михалюк Ілона, Дух Ольга

Віллібальд Бессер на Волині [Willibald Besser na Wołyniu] >..... 385

Павленко Віта

Визначення ознак креативності особистості В. Бессера на основі біографічного методу [Przykłady oznak kreatywności osoby W Bessera

na podstawie metody biograficznej] 395

Легкун Оксана

Музично-естетичне виховання у Волинській гімназії (ліцеї) (1805 - 1833 pp.).

[Wychowanie muzyczno-estetyczne w Gimnazjum Wołyńskim (Liceum) (1805-1833) 403

Дедю Оксана

Музично-поетична творчість Тимка Падури в контексті польсько-українських культурних традицій 30 - 60-х років XIX ст. [Muzyczno-poetycka twórczość

Tymka Padury w kontekście polsko-ukraińskich tradycji kulturowych w latach

30-60.tych XIX w.]..... *™ * , 411

Білявська Вікторія

Кременець у спогадах родини Фелінських [Krzemieniec we wspomnieniach rodziny

Felińskich] 419

Єршов Володимир

Кременецька школа польських літераторів Правобережної України доби романтизму: інтенції та націоцентризм. [Krzemieńska szkoła polskich literatów

na Prawobrzeżnej Ukrainie w dobie romantyzmu: intencje i nacjocentryzm] * , 429

Кацемба Юліана

Генріх Жевуський на тлі (анти) кременецької полеміки [Henryk Rzewuski na tle

(anty)krzemienieckiej polemiki]™ 443

Бенера Валентина, Ломакович Валентина

Імперативи розвитку вищої освіти: дискурс історії і сьогодення [Imperatywy

rozwoju szkolnictwa wyższego: dyskurs między historią, a współczesnością]..... 455

Ломакович Афанасій, Боднар Марія

Становлення Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка як закономірний етап трансформації вищої школи

на Волині [Kształtowanie się Krzemienieckiej Obwodowej Akademii

Humanistyczno-Pedagogicznej im. Tarasa Szewczenki jako właściwy

etap transformacji szkolnictwa wyższego na Wołyniu]w 471

Informacje o Autorach..... 479

Інформація про Авторів 482

Володимир Єршов

Житомирський державний університет імені Івана Франка

КРЕМЕНЕЦЬКА ШКОЛА ПОЛЬСЬКИХ ЛІТЕРАТОРІВ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ ДОБИ РОМАНТИЗМУ: ІНТЕНЦІЇ ТА НАЦІОЦЕНТРИЗМ

*«Прагну втекти з великого світу і
повернутись до тихого Кременця».
Кароль Качковський [17, с. 4]*

Кременецька школа [поняття «школа кременчан» сталий термін польського літературознавства; див. наприклад: 21, с. 47] польських літераторів Правобережної України – явище барвисте, яскраве, рясне та непересічне, складно та примхливо структуроване, яке важко вимірюється прийнятою мірою канонічних вимог, що застосовуються для систематизації літературних систем, які у класичному літературознавстві визнаються як самодостатні таксономії літературного процесу. Надбаня літературного Кременця лежать на помежів'ї двох культур – польської та української, двох епох – постаніславівського класицизму та романтизму, двох центрів впливу – Варшави та Санкт-Петербургу та двох векторів поступу – західного та східного.

Перша третина XIX ст. на Правобережжі характеризується кардинально відмінним від звиклого річпосполитівського адміністративного устрою, судочинства – функціонуванням декількох законодавчих систем; Саксонської, Литовського Статуту, Магдебурзького права та законів Російської імперії; появою нових культурних центрів – Кременця та Житомира, центрів економічного розвитку – літнього бердичівського та зимового київського ярмаркування. І, що, думаю, найголовніше, – іншим ступенем рефлексії та зміною аксіологічних домінант, зміною літературно-художньої соціально-психологічної змістовності проблематики, її типології, націоцентричності, нарешті, інтенціональності. Саме на початку XIX ст. Волинь, як простір, що знаходився у лімінальних лещатах між Західним Бугом та Дніпром, як суб'єкт соціально-економічного процесу, намагалася самоорганізуватись, або, як ми сьогодні говоримо, – вижити та зберегти-

ся як самодостатня структура на мапі карколомних подій.

Літературно-салонне життя Волині цього періоду – явище різнобарвне й неординарне. Це було, очевидно, своєрідним бажанням чи то не помічати чи то приглушити в пам'яті події недавнього минулого – суспільну поразку поляків, розділи Речі Посполитої, а, може, й способом чи можливістю пристосуватися до нових політичних реалій?! Численні житомирські чи кременецькі бали, карнавали, маскаради, казино, карти, феєрверки, аматорські театральні постановки, зимові вояжі в Риж-Па - Малий Париж - Кременець, - ось далеко не повний список програмних заходів, присутність і влаштування яких склали обов'язкову частину життя волинського дворянства. Примітна характеристика міста, яку дав один із російських учених: «Кременець належить до найкращих із повітових міст губернії» [2, с. 59].

У протиставленні до карнавального бенкету під час чуми невтомний Т. Чацький згуртував навколо волинського ліцею найталановитіших діячів доби - часу, аналізуючи який, все більш схиляється до думки, що він, той час, все більше виділяється з часу історичного і набирає властивостей епохального - епохи Чацького! Кременецький ліцей, який був задуманий, створений і дбайливо опікуваний Тадеушем Чацьким, Гуго Коллонтаєм та Адамом Єжи Чарториським у першій третині ХІХ століття відіграв особливу роль не тільки на Правобережжі, а й у Російській імперії у цілому. Саме Кременцю судилося зіграти провідну роль у розвитку культури, науки й освіти імперії, поширенні, поглибленні та виокремленні романтизму помежів'я як оригінального художнього явища в європейському контексті.

Література просвітництва

Період кременецького Просвітництва, який своєрідно презентований націоналістичними особливостями постаніславівського класицизму, знайшов своє відтворення у написанні та виданні численних казань і промов, присвячених, наприклад, відкриттю Волинської (Кременецької) гімназії: «Промова ясновельможного Тадеуша Чацького, тайного радника Його Імператорської милості, Новогрудського старости, члена Імператорського Віленського університету і Варшавського товариства приятелів наук, інспектора шкіл у Волинській, Київській та Подільській губерніях, кавалера орденів «Білого орла» та «Святого Станіслава» 1 жовтня 1805 року при відкритті Волинської гімназії у Кременці виголошена» [30], або «Промова шановного його милості доктора медицини пана Лернета, члена Імператорського Віленського університету, делегованого тією ж громадою при відкритті Волинської гімназії 1 жовтня 1805

року у Кременці виголошена» [34], «Промова його милості Александра Ходкевича члена Варшавського товариства приятелів наук від імені тієї ж громади при відкритті Волинської гімназії 1 жовтня 1805 року у Кременці виголошена» [32], «Промова його милості пана Антонія Ярковського префекта Волинської гімназії при отриманні монаршого диплому для тієї ж гімназії виданого 1 жовтня 1805 року, у Кременці виголошена» [33] etc.

Кременець промовляв зверненнями, присвяченими важливим освітянським подіям, серед яких – організація навчального процесу в гімназії «Промова шановного вчителя німецької мови та географії пана Антонія Мадавського у чотирьох перших класах Волинської гімназії перед початком першого заняття, яка 2 жовтня 1805 року виголошена» [27], «Промова ясновельможного Тадеуша Чацького тайного радника Його імператорської милості, члена різних наукових товариств, інспектора Волинської, Київської та Подільської губерній. Про користь публічного та домашнього виховання під час закінчення шкільного року у Волинській гімназії, яка 20 липня 1806 року виголошена» [29], «Казання перед початком навчання у Волинській гімназії, проголошене ксьондзом Алоїзієм Осінським професором літератури у Кременці 21 вересня 1808 р.» [19], «Промова ясновельможного Каспра Колумни Цецішовського, яка відбулась у Кременці під час богослужіння на честь закінчення річного курсу наук у Волинській гімназії» [26] або «Промова ясновельможного Людвіка Кропінського, колишнього генерала польських військ, яка відбулася під час нагородження медалями й похвальними листами учнів Волинського ліцею 30 червня 1820 року» [31] та багатьом іншим, що створювали неповторний колір, запах і смак Кременця, мабуть саме той, про який писав матері з Дрездена Ю. Словацький: «Запах тутейшої бібліотеки нагадав мені кременецьку» [42, с. 17]. Поглибимо спогади Ю. Словацького уточненням Ст. Холоневського, який зазначав особливості пам'яті запахів; «Я чув від набожних людей, що запахи, які Бог із країни віри й любові іноді вдихає у душу, є найбільш тривалими» [11, с. 35].

Особливу групу літератури кременецької доби просвітництва складають риторичні твори, присвячені окремим знаковим особам, серед яких, наприклад, Юзефові Чеху «Казання на честь пам'яті Юзефа Чеха директора Волинської гімназії, члена Королівського товариства друзів наук виголошене Алоїзієм Осінським, професором літератури Волинської гімназії у Кременці 28 квітня 1811 р.» [18], Тадеушеві Чацькому «Казання під час поховального вшанування пам'яті ясновельможного Тадеуша Чацького 1813 року» Ю. Реддіга [39], «Промова ясновельможного Адама Радзімінського колишнього камергера Польського двору на вшанування пам'яті Тадеуша Чацького» [28], А. Фелінському «Зібранню друзів Св. Пам'яті Алойзи Фелінського, директо-

ра ліцею та шкіл Волинської губернії, члена наукових товариств etc. У день його іменин 21 червня 1820 року промова ясновельможного Густава графа Олізара» [12], ін.

Кременецький романтизм

Еліту лідерів волинського красного письменства, які шукали натхнення біля кастильського джерела, що витікало з підніжжя, представляє коло метрів, серед яких Францішек Венжик, Юзеф Джевецький, Францішек Заболоцький, Тимон Заборовський, Францішек Карпінський, Каетан Кожмян, Шимон Конопацький, Францишек Моравський, Юліан Урсин Немцевич, Людвик Осінський, Францішек Рудзький, Алойзи Фелінський, Адам Єжи Чарториський etc., etc., etc. – що не прізвище, – то сьогодні ім'я в анналах європейської культури.

Серед видатних викладачів кременецької школи бачимо славнозвісних Ігнація Абламовича, Яна Александровського, Антонія Анджейовського, Яна Багриновського, Віллібальда Бессера, Стефана Вижевського, Грегоржа Гречини, Кароля Ентца, Стефана Зеновича, Бонавентури Клембовського, Юзефа Коженювського, Войцеха Діді, Александра Міцкевича, Францішека Меховича, Юзефа Микульського, Юзефа Осечковського, Антонія Планцоні, Антонія Ярковського, Войцеха Ярковського, Павла Ярковського, Максимиліана Якубовича, більшість із яких після закриття кременецького ліцею одразу були запрошені викладати у щойно відкритий Київський університет св. Володимира [44, 5. 73]. Нині ці імена пишно презентують високий рівень наукової та педагогічної думки Волині першої третини ХІХ століття.

Т. Чацький був у тій чи іншій мірі причетним до виховання та по суті й творіння видатних митців польського художнього слова, серед яких назвемо М. Будзинського, Т. Букара, С. Вітвіцького, В. Врублевського, Е. Галлі, М. Гославського, К. Джевецького, Є. Івановського, К. Качковського, Ф. Ковальського, Ю. Коженювського, Ш. Конопацького, В. Краєвського, А. Мальчевського, Е. Міхайловського, Т. Падуру, А. Піотровського, К. Шотровського, А. Пжездецького, Л. Ржишчевського, К. Сенкевича, Т. Сероцінського, Ю. Словацького, Ф. Собещанського, Ю. Совінського, Г. Олізара, Т. А. Олізаровського, С. Осташевського та багато інших, які творили славу українському Правобережжю, і які, по суті, сьогодні сукупно презентують кременецьку школу.

Кременець встановив високі вимоги запитів до викладача й літератора, який претендував на звання волинського, невід'ємною частиною творчого існування якого мало бути безкорисне служіння Батьківщині! Мабуть не помилюсь, якщо скажу, що єдиним, хто мріяв об'єднати й відродити зів'ялі

традиції, вдихнути свіже повітря в життя Правобережжя, яке раптово і, як згодом з'ясувалося – безповоротно, змінилося, був видатний Т. Чацький. «Благородный Чацкий», - так назвав відомого освітянина-реформатора й науковця Тарас Шевченко у повісті «Варнак» [7, с, 145]: «Ты любил мир и просвещение!». Ця висока оцінка сфокусована, перш за все, на ролі та значенні Волинських Афін у житті краю.

Завдяки діяльності геніального реформатора повітовий Кременець став арт-центром Правобережжя, столицею духовності, палатою мір та терезів совісті, високої моди на художнє слово, ексклюзивності й непорушності традицій. У свою чергу це сприяло зародженню та повноцінному функціонуванню правобережного літературного процесу - від доби просвітництва та постаніславівського класицизму, через зародження раннього та функціонування зрілого романтизму, до періоду його затухання й позитивізму. Кременецьке коло викладачів і письменників, літературне угруповання М. Грабовського, І. Головінського та Г. Жевуського (Волинсько-Литовська котерія) та житомирське огніско Ю. І. Крашевського, визвольна діяльність «Товариства польського народу» Ш. Конарського, просвітницька – Товариства з видання польських книг за зниженими цінами (К. Качковського) – стало фактологічним вираженням процесуальної літератури Правобережжя та правобережних резиденцій – явища, що було рівновеликим аналогічним процесам у європейській літературі й культурі першої половини позаминулого століття.

Житомир, відлуння...

1831-й рік став проміжним між вибухом яскравих романтичних проявів кременецького періоду розвитку польськомовної літератури й новими часами, новими умовами, новою реальністю, що впевнено просувалися Правобережжям. Після занепаду листопадового повстання протягом двох років Кременецький ліцей було ліквідовано, а всю матеріальну базу навчального закладу передано новоствореному Київському університету св. Володимира та частково – відкритій 1 січня 1833 р. Волинській (Житомирській) гімназії [3, с. 133]. Додамо також, що царський указ Миколи I від 13 лютого 1831 р. забороняв усі види прояву польськості, а від 21 серпня 1831 р. – закрив усі вищі навчальні заклади на Волині, Київщині та Поділлі. Київський генерал-губернатор генерал-ад'ютант Д. Г. Бібіков, за висловом М. Будзинського, який був «сатрапом трьох наших губерній» [10, с. 325], заборонив колишнім викладачам і вихованцям Кременецького ліцею займатися педагогічною практикою.

З листопадним повстанням та закриттям ліцею завершувався кременецький період розвитку літератури й культури Правобережжя, після чого в краї у 1830-х

роках утворився певний вакуум у розвитку суспільної й літературно-критичної думки власне не тільки на Правобережжі, але й у Варшаві та Вільно зокрема. Про розвиток інтелектуального життя краю того часу з гіркотою писав Ю. І. Крашевський у листі до М. Грабовського: «Волинь, на яку Ви так багато сподіваєтеся, думаючи, що тут багато працюють розумово, здається мені цілковито омертвілою. Принаймні оглядаючись навколо, нікого не бачу з пером у руці; може бути, що далі на Волині є багато працюючих, однак навколо мене нема, на жаль, до кого заговорити» [24, с. 76].

Низка письменників і громадських діячів Правобережжя після поразки листопадового повстання вимушено опинилися в еміграції. Розгубленість, депресія, соціальна інерція майже на чверть століття стали прикрою прикметою Правобережжя. Однак внесок Кременця у розвиток освіти, культури й літератури краю, пробудження й формування суспільної думки, виявлення та підтримку молодих талантів, уже неможливо було ані зупинити, ані залишити непоміченими. Десятки, сотні, тисячі викладачів та вихованців Волинських Афін роз'їдуться по всьому Правобережжю, Царству Польському, центральних губерніях Російської імперії та Європі, де продовжать справу Т. Чацького, братимуть участь у суспільних і таємних організаціях, розвиватимуть освіту, науку, літературу, громадську думку. Рух цей не буде гладким і легким, але Правобережжя пройде його гідно, максимально вбере в себе весь досвід періоду очікування, визрівання та сподівань. І коли у 1850-х роках Житомир заслужено набуде ролі духовного центру - огниська високої духовності, письменники, що групуватимуться навколо нього, будуть вже зрілими, матимуть багатий досвід, проявлятимуть яскравий талант і народжуватимуть оригінальні ідеї.

Однак стиль, що був закладений видатним волинянином, ще зберігатиметься протягом майже століття і буде частково перенесений 1 січня 1833 р. у нововідкриту Волинську (Житомирську) чоловічу гімназію. Юзеф Бокшанін був останнім директором Кременецького ліцею, а потім став першим і останнім директором-поляком Волинської (Житомирської) чоловічої гімназії [40, с. 68, 140, 154 та ін.; 41, с. 125; 45, с. 134-137, 206], який у Житомирі «мав добру репутацію з приводу доброго ставлення до панства і до власних пансіонерів... Це була сувора й поважна постать, у школі й місті шанована» [9, с. 153].

Видатними вихованцями гімназії стануть також особистості, що високо нестимуть славу навчального закладу й міста Житомира далеко за межі Правобережжя та й імперії зокрема. Серед видатних житомирських гімназистів були, наприклад, Тадеуш Бобровський, Аполло Наленч Коженювський, Зигмунд Сераковський, Леонард Совінський, Фортунат Новицький, Владимир Висоцький, Адам Креховецький, Антоні Креховецький та багато інших, які, шануючи Житомир, згадували та писали й про

Кременець.

Інтелектуальний простір Волині був заповнений просвітницькими ідеями видатних викладачів славнозвісного Кременецького ліцею. У губернському центрі жив Францішек Міхович (1786-1852, Житомир), який свого часу закінчив Кременецьку повітову школу, вчився у Кременецькому ліцеї, одночасно працюючи у школі геометрів і школі механіків, де запровадив вивчення літографії і гравюри, пізніше – викладав математику, основи фізики й хімії, а також механіку, архітектуру й технічний малюнок. У 1818-1821 рр. вивчав науки в Паризькій політехнічній школі, працював у лабораторіях засновника електродинаміки й відкривача закону електромагнетизму А. М. Ампера й засновника теорії теплового розширення газів Ж. Л. Гей-Люссака. У 1824 р. очолив кафедру фізики ліцею. Виконував обов'язки ліцейського архітектора. Після розформування ліцею - з 1834 р. викладав у Київському університеті геометрію, креслення й архітектуру, пізніше - механіку. У 1838 р. став деканом математичного факультету. Після виходу у 1839 р. на пенсію оселився разом із дружиною, сестрою А. Анджейовського, у Житомирі, де спроектував будинок луцько-житомирського єпископа Каспера Боровського, працював над удосконаленням будинку Житомирської католицької кафедри [8, с. 99, 176-179, 208; 43, с. 349]. Перу науковця належить підручник «Теорія механізмів для практичних механіків і конструкторів, щодо покращення розрахунків та застосування у господарчому вжитку» [25].

З 1842 р. у Житомирі жив Максиміліан Якубович, який свого часу викладав у Кременці латинську мову й літературу, керував нумізматичним кабінетом, а після закриття - у Київському (до 1839), а потім у Московському (до 1842) університетах. Перу науковця належить декілька підручників. У 1853 р. його було поховано на Житомирському парафіяльному кладовищі.

Випускник Віденського університету, доктор філософії й вільних наук Міхал Хонський випускник Віденської академії, де у 1805 р. отримав докторський ступінь, з 1806 р. був завідувачем кафедри звичаєвого права й політичної економіки Кременецького ліцею, викладав загальну статистику. У 1855 р. помер у Житомирі в домі молодшого сина, відомого лікаря Казимира Хонського. Старший син – Генрік став відомим суспільно-політичним діячем на еміграції у Парижі.

Юзеф Кручковський був особистим секретарем Тадеуша Чацького, членом Волинської урядової едукативної комісії, у якій виконував обов'язки бухгалтера та скарбничого, до 1857 р. жив у Житомирі, де й закінчив свій земний шлях.

Міфологема Кременця

Кременець створив незаангажований прецедент у літературі польсько-українського помежів'я, спричинивши зародження одного з найпотужніших урбаністичних міфів, міф Кременця – зразок примхливого функціонування від активного поширення у ХІХ ст., до забуття й занедбання у своїй Вітчизні в радянські часи, та, нарешті, гучного відродження з новим семантичним наповненням у кінці ХХ-го. Основними композиційними складовими урбаністичного міфу стало асоціювання його, перш за все, з високим храмом освіти, якому на початку ХІХ ст. не було культурного аналога, створеного і дбайливо виплеканого легендарним тріумвіратом – Т. Чацьким, Г. Коллонтаєм та А. Є. Чарториським.

Спостерігаючи генезис поступу кременецького міфу, зазначимо, що становлення міфології Кременця відбувалося не раптово, не випадково і не хаотично. У першій чверті ХІХ ст. виникають перші міфоутворюючі доміанти волинського містечка. Спочатку за ним закріплюється слава «Волинської Швейцарії», згодом зароджуються риси міфу «Волинського Парижу», та, нарешті, «Волинських Афін», Шлях від Волинської Швейцарії до Волинських Афін займе кілька десятків літ міфотворення.

Якщо охарактеризувати первісні порівняння Кременця з онімом «Волинська Швейцарія», то треба визнати, що ця характеристика була досить поширеною і часто використовувалась як складова екзотичного простору багатьох місць не тільки Правобережжя, але й Європи в цілому» та в основному тих, що мали на своїх просторах водоймища, ліс та скельні виступи або ландшафтні перепади. Згодом через часте застосування в описах різних просторів топоніму волинської, подільської чи київської Швейцарії він із часом розгубив свою індивідуальність та номінативну ексклюзивність. Порівняння міцно не закріпилося за жодним ландшафтним об'єктом Правобережжя, залишаючись лише розширеною художньою метафорою. Кременець і надалі неодноразово порівнюватиметься зі Швейцарією, підтвердження чого можна зустріти у ряді довідників [див. наприклад: 36, с. 324], але ця складова не набула статусу міфоутворюючої доміанти і не стала навіть периферійною константною рисою його міфологізованого простору.

Наступною рисою легенди Кременця була спроба створити міф міста як осередку веселого проведення часу – своєрідного центру карнавальної культури. Перші тогочасні асоціації порівнювали місто, безперечно ж, із Парижем, сакральним, магічним та екзотичним для правобережного мешканця європейським урбаністичним простором. Наполегливе порівняння з французькою столицею створило власний неологізм – топонім «Малий Париж» та варіант анаграми цього ж ендеміка - «Риж-Па», Очевидно, перші

письмові фіксації Кременця в такій якості відносяться до 1820 р. [14] Якісна характеристика топоніма з додатком «малий» була не випадковою. Це було закономірним наслідком існування бінарної системи» перший вектор якої мав встановити типологічну єдність об'єктів, тобто поєднання складових часток у єдиний організм: великий + малий = цілість. Другий напрям вектора був, як не дивно, спробою відчуження одного від іншого, великого від малого, справжнього від уявного, нарешті, виявлення власної особливості типу: малий – але Париж!

Генезис становлення карнавального міфу Кременця докладно викладає у своїх мемуарах Ф. Ковальський: «Розкіш кременецьких карнавалів того ж 1820 р., коли була Каталані, виявилася невимовною: був то справжній вищий світ. Знавці балів розповідали, що і у Варшаві краще відпочивати не можливо» [22, з. 131-132]. Є. Фелінська у мемуарах поділилася власною візією: «Це був кінець 1821 року. До цього часу житомирське товариство складали урядовці й постійні мешканці, і ніхто з сім'ями не приїздив із сіл на довгий час для приємного дозвілля. Хто сумував і мав гроші, - той їхав за кордон, принаймні – у Варшаву чи Вільно, але розважатися в провінційному містечку (Житомирі – В. Є.) не дозволяли правила хорошого тону. Єдиний Кременець знайшов ласку в очах вишуканого товариства, там можна було без приниження для себе збиратися й відпочивати. Тут були запроваджені закордонні звичаї, вживались іноземні мови, і так далеко просунулися в цьому напрямку, що сприяли цивілізації Кременця, і скоро почали називати його Малим Парижем. Навіть одне гумористичне видання описувало денациональні звичаї мешканців Кременця, які називали його Риж-Па, що значило Париж» [13, s. 393; 22, s. 103].

Однак і цей міф так і не витримав випробування часом і не закріпився міцно за повітовим містечком. Річ у тім, що на Правобережжі вже більш-менш наполегливо стали розвиватись елементи європейської урбаністичної культури, зароджувалось урбаністичне життя, вектори розвитку якого були спрямовані чи то на контрактівні ярмарки у Києві, чи то на літні у Бердичеві. Останній, до речі, став поступово «перетягувати» й на себе назву французької столиці. Але й тут у міфологізації Бердичівського простору стали виявлятися риси його індивідуалізації – його називали то єврейським Парижем, то польським [4, с. 363-373]. Але, як відомо, топонімія не терпить тавтології. Міф «Кременець - Малий Париж» поступово згасає, а вже після трагічних подій 1831 року «Риж-Па / Кременець» остаточно втрачає славу місця розваг, і, як наслідок, міфологеми Парижу.

Після закриття ліцею викладачами та вихованцями школи кременчан була написана безліч художніх та мемуаристичних творів про видатного волинянина Т. Чацького й навчальний заклад, що сприяли зміцненню міфу Кременця та

його поширенню. Велику послугу міфологізації міста зробив своїми «Спогадами, Мемуарами» (т. 1) Ф. Ковальський. Окремі розділи, присвячені Кременцю розміщує в своїх мемуарах «Листи з України» (т. 3), «Польські мемуари з різних часів» та «Щасливий Чацький» Є. Хеленіуш (Є. Івановський) [15]. Другий том мемуарів «Грамоти старого Дедюка про Волинь» А. Анджейовського присвячений раннім рокам становлення Кременецького ліцею. Про містечко згадує Е. М. Галлі в своїх «Мемуарах», Т. Т. Єж у «Від колиски у життя. Спогади», А. Єловіцький у «Моїх спогадах», К. Качковський у творі «Про кременецьку школу та її фундатора Т. Чацького. Спогади про Кременець», Ю. Коженювський у романі «Пан Стольніковіч», Г. Олізар у «Мемуарах» та «Змішуванні понять Яроша Бейли», А. Павша в своїх «Мемуарах», А. Словіковський у «Спогадах про кременецьку школу», А. Осінський пише «Про життя та твори Т. Чацького», А. Козерадський «Спогади 1820 - 1831 шкільні роки», В. Спектатор «Кременець. Пригоди і спогади студента 1 класу», Я. Д. Карвіцький «Про кременецьку школу. Про Т. Чацького», М. Ролле «Т. Чацький і Кременець» та «З кременецьких спогадів», Л. Яновський «У променях Вільна та Кременця», Цей перелік стане мало не безмежним, якщо додати до нього окремі статті, або врахувати побіжні згадки міста в інших родах та видах художньої літератури та з іншої проблематики. А якщо включити до цього списку художні твори, починаючи від К. Козьмяна, А. Фелінського чи Ю. Словацького, а також Т. Сероцінського, Ст. Вітвіцького, К. Сенкевича, Т. А. Олізаровського etc., - то перелік цей взагалі буде безкінечним [див. докл.: 5].

Невдовзі міф Кременця набуває додаткового, навіть дещо іншого і, слід визнати, досить неочікуваного забарвлення! У російському соціально-адміністративному просторі Кременець набуває рис небезпечного місця та міста, звідки поширюються загрозливі для Російської імперії ідеї. «Можливо краще від нас зрозуміли це (роль Кременця -В. Є.) затяті вороги наші, -розповідає Г Олізар, - якщо нині для чийогось призначення на вчительську посаду при заповненні формулярного списку зустрічаємо особливе урядове питання: чи не був у Кременці? Доданого до звичайних: Чи судився? Чи мав зауваження?» [35, с. 24-25]?! Коментарі, як кажуть, зайві...

Волинські Афіни – сьогодні завершений та остаточно сформований урбаністичний міф Кременця, що має у своєму розвитку потужні впливи двох століть, який упевнено перетнув кордони держав, до яких мав пряме чи опосередковане відношення. Однак слід зазначити, що таку міфологічну змістовність місто почало набирати лише після смерті легендарного Т. Чацького, коли стали підбивати перші підсумки функціонування навчального закладу, а остаточно – після закриття ліцею. На початку ж перших років існування

Кременецької гімназії до навчання у ній доводилося навіть умовляти й уклінно запрошувати, про що згадував Г. Олізар: «Той муж, той витязь Вітчизни (Т. Чацький - В. Є.), тоді, коли тільки-но заснував головний ліцей у Кременці для молоді з наших провінцій, не потребував багато умовляти мого батька, аби він віддав своїх дітей до цього громадського закладу, бо мав справу з другом і щирою людиною; зате ж скільки зазнав опору й неповаги, скільки мусив подолати труднощів, поки умовляв своїх земляків, тих, яким він присвятив цей заклад, свій час і, нарешті, власне життя, аби добродійствами, якими їх було обдаровано, вони захотіли й навчилися користатися» [35, с. 20-21].

Крім цього, думаю, слід мати на увазі, що позитивному образу Кременця дуже опонувала думка про ліцей як про розпусно-ліберальне місце, що було, на думку багатьох правобережців, категорично несумісним із націоналістичними уявленнями краян. Читаємо у К. Міцовського: «Відомо, що Кременець, як головна школа і зірка тих провінцій, був розпусно-ліберальним, у якому учні мали необмежену вольність і жодних очей доглядача над собою; де кондитерська та більярди були місцем вивчення уроків, де танцювальні вечори, візити до місцевих родичів відривали від наук увагу їх синів, які потім у класі слухали не те, чому вчив професор, а лише думали про те, що говорила пані Анеліна, де замість уроків, репетирували танці на наступний вечір, і т. д.» [37, с. 189]. Про регулярні танцювальні вечори й бали, що давалися в Кременці майже щомісяця у суботу, згадував Ф. Ковальський [22, с. 105, 132-133]. Річ у тім, що односторонні хибні віяння заходу засуджувалися й іншими вихованцями. Наприклад, Є. Івановський, згадуючи одного зі шляхтичів, позитивно характеризував його лише за те, що він «учився в академії в Лейпцигу, після смерті батька повернувся до краю, але не з зіпсутими звичаями, як у той час багато поверталось» [16, с. 275]. Збереження та наслідування свого рідного, вітчизняного – вважалося позитивною рисою правобережця. Як відомо, Кременцю доводилося весь час балансувати між різними віяннями та впливами, але впевнено набираючи при цьому власних рис, традицій і змістовності.

Тому, мабуть, остаточне оформлення міфу відбулося десь наприкінці ХІХ століття, коли світ побачив ґрунтовне дослідження М. Ролле «Волинські Афіни» (1898), з часу виходу якого семантика міфологеми Кременець не зазнала принципових змін. Сьогодні завдяки багаторічним науковим дослідженням професора Ст. Маковського та його колег [1; 6; 20; 23; 38] у наукових збірниках виданих за його редакцією, серед яких «Афіни Юліуша Словацького» [23] та «Волинські Афіни» [1], а також - «Слово про Кременець» [5], Кременецькі Афіни сьогодні достатньо комплексно інтенційовані як регіональний центр культури

й науки, що набув значення стійкої міфологеми, що здобула потужну силу й саморух, властивий лише справжнім культурологічним міфам, які уособлюють освіченість і світськість закладу в синхронії та діахронії історичного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волинські Афіни. 1805 – 1833 / Зб. наук. праць під ред. Ст. Маковського і В. Собчука. - Тернопіль : Богдан, 2006. - 302 с.
2. География Российской империи составленная Иваном Павловским. - Ч. 1. - Дерпт : Тип. Шюнманна, 1843. - 254 с.
3. Гнатюк В. Очерки из истории польского романтизма. Развитие и крушение одного романтического течения. Дис. ... докт. филолог. наук. - [Б.м.в.], 1937. - 667 с. - С. 133. Машинопись.
4. Єршов В. О. Міф Бердичева у польськомовної мемуаристичної літературі Правобережжя / В. О. Єршов // Волинь філологічна: текст і контекст. Польська, українська, білоруська та російська літератури в європейському контексті. - Вип. 6.-Ч. 1. - Луцьк, 2008. - С. 363-373.
5. Слово про Кременець / Упор. А. Ломакович, Т. Присяжний, Г Черняхівська, О. Васишин, Т. Сеніна. - Жовква : Місіонер, 2013. - 464 с.
6. Собчук В. Соціокультурна топографія міста Кременця першої третини ХІХ ст. / В. Собчук // Студії і матеріали з історії Волині. - Кременець, 2009. - С. 123-150.
7. Шевченко Т. Варнак // Шевченко Т. Повне збір. тв.: у 12 т. Драматичні твори. Повісті / Упор. та ком. В. П. Мовчанюкю, ред. В. Є. Шубравський. - Т. 3. - К.: Наукова думка, 2003. - 592 с.
8. Andrzejowski A. Ramoty starego Detiuka o Wołyniu. - Т. III. - Wilno : Księgarnia Stowarzyszenia Nauczycielstwa Polskiego, 1921. - 234 s.
9. Bobrowski T. Pamiętnik mojego życia. O sprawach i ludziach mojego czasu / Oprac., wstęp i przyp. St. Kieniewicz. –Т.1. - Warszawa : Państwowy Instytut Wydawniczy, 1979. - 504 s.
10. Budzyński M. Wspomnienia z mojego życia. - Т. 2. - Poznań : Nakładem ksegarni J. K. Żupańskiego, 1880. - 356 s.
11. Chołoniewski St. ks. Opis podróży kijowskiej odbytej w 1840 roku. Z rękopisu wydał dr. Ant. J. [Antoni Józef Rolle]. - Lwów: Nakł. księgarni Gubrynowicza i Schmidta, 1886. - 155 s.
12. Do złączonych przyjaciół s. p. Aloizego Felińskiego, dyrektora Liceum i szkół Gubernii Wołyńskiej, członka uczonych towarzystw etc. W dniu Jego imienin 21. czerwca 1820 roku s. s. J. W. Gustawa hr. Olizara przemówienie. – Krzemieniec, 1820. - 8 s.
13. Felińska E. Pamiętniki z życia. - Т. 2. - Serya 2. – Wilno: Nakładem i drukiem J. Zawadzkiego, 1859. - 407 s.
14. Gryzomir T. Katalani w Ryspie // Wiadomości Brykowe. - 1820. - № 178.
15. Helenijusz Eu...go (Iwanowski Eu.). **Listki z Ukrainy.** – Т. 3. - Kraków : Nakładem autora, 1902.-256 s. - S. 67-103.
16. Helenijusz Eu...go (Iwanowski Eu.). Pamiętki polskie z różnych czasów. - Т. 2. - Kraków : Nakładem autora, 1882. - 699 s.
17. Kaczkowski K. Dziennik podróży do Krymu odbytej w roku 1825. - Cz. 4. -

- Warszawa : Druk N. Glucksberga, 1829. - 154 s.
18. Kazanie na obchód pamiątki Iózefa Czecha, dyrektora Gimnazium Wołyńskiego, członka Towarzystwa Królewskiego Przyjaciół Nauk, miane przez Aloizego Osińskiego, profesora literatury w Gimnazium Wołyńskim, w Krzemieńcu, 28 kwietnia 1811 r. - [Krzemieniec]: W Drukarni Gimnazialney, [1811], - [22] s.
 19. Kazanie przy otwarciu nauk w Gymnazium Wołyńskim, miane przez X. Aloizego Osińskiego, profesora literatury w Krzemieńcu, 21 września 1808. - [Krzemieniec], 1808. - [12] s.
 20. Kolbuszewski J. Kresy - Wrocław: Wyda w. Dolnośląskie, 1996, - 256 s.
 21. Kolbuszewski J. Legenda Kresów w literaturze XIX wieku // Odra (Wrocław). - № 12. - 1982. - S. 42-56.
 22. Kowalski F. Wspomnienia. Pamiętnik. - T. 1. - Kijów: Nakładem L Idzikowskiego, 1859. - 244 s.
 23. Krzemieniec. Ateny Juliusza Słowackiego / Pod red. St Makowskiego. - Warszawa : Biblioteka Narodowa, 2004. - 588 s.
 24. List XXIII J. I. Kraszewskiego do M. Grabowskiego 25 czerwca 1839 r. // Michała Grabowskiego listy literackie / Wydał A. Ban - Kraków : Polska Akademia Umiejętności, 1934. - 450 s.
 25. Miechowicz F. Teoria machin do łatwego ich wyrachowania zastosowania dla użytku gospodarzy mechaników praktycznych i konstruktorów – Krzemieniec, 1827. - 109 s.
 26. Mowa J. W. Kaspra Kolumny Cieciszowskiego miana w Krzemieńcu w czasie nabożeństwa za zakończenie rocznych w Gimnazjum Wołyńskim nauk. - Krzemieniec, 1808, - [4] s.
 27. Mowa J. P. Antoniego Malawskiego, nauczyciela języka niemieckiego i jeografii w czterech pierwszych klassach Gymnazyum Wołyńskiego przy zaczęciu pierwszej Lekcyi miana 2-go października 1805 roku. - [Krzemieniec, 1805]. - [6] s.
 28. Mowa J. W. Adama Radziwińskiego Szambelana byłego Dworu Polskiego na uczczenie pamięci Tadeusza Czackiego. – Krzemieniec: W druk. Krzemienieckiej, 1813. - 8 s.
 29. Mowa Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego tajnego konsyliarza lego Imperatorskiej Mości, Różnych Zgromadzeń Uczonych Cłonka, Gubernii Wołyńskiej, Kijowskiej i Podolskiej wizitatora. O pożytkach z wychowania publicznego i domowego, przy kończeniu roku szkolnego w Gymnazyum Wołyńskim, miana 1806 roku 20 lipca. - [Krzemieniec, 1806]. - [8] s.
 30. Mowa Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego, tajnego lego Imperatorskiej Mości konsyliarza, Starosty Nowogrodzkiego, Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu i Towarzystwa Warszawskiego Przyjaciół Nauk członka, Wizytatora szkół w guberniach Wołyńskiej Podolskiej i Kijowskiej Orderów Orła Białego i S. Stanisława Kawalera dnia 1 oktobra 1805 r., przy otwarciu Gymnazium Wołyńskiego w Krzemieńcu miana. - [Krzemieniec, 1805]. - [8] s.
 31. Mowa Jaśnie Wielmożnego Ludwika Kropińskiego, byłego jenerała wojsk polskich miana przy rozdawaniu medalów i listów pochwalnych uczniom Liceum Wołyńskiego 30 czerwca 1820 roku. - Krzemieniec : N. Glucksberg, 1820. - [9] s.
 32. Mowa Jmc Alezandra Chodkiewicza, członka Zgromadzenia Warszawskiego Przyjaciół Nauk, jmieniem tegoż Zgromadzenia przy otwarciu Wołyńskiego Gimnazyum dnia 1. października 1805 roku w Krzemieńcu miana. - [1805]. - [2] s.
 33. Mowa Jmc Pana Antoniego Jarkowskiego prefekta Gymnazium Wołyńskiego przy odebraniu Monarszego Dypiomatu dla tegoż Gymnazium wydanego dnia 1

- października 1805 roku w Krzemieńcu miana. - [1805]. - [4] s.
34. Mowa Wielmożnego Jmc Pana Lernetę doktora medycyny, członka Imperatorskiego Wileńskiego Uniwersytetu, delegowanego od tegoż zgromadzenia, przy otwarciu Gymnazium Wołyńskiego dnia 1 października 1805 roku w Krzemieńcu miana. - [Krzemieniec, 1805]. - [8] s.
 35. Olizar G. Pamiętniki. 1798-1865 / Przedm. J. Leszczyca. - Lwów: Gubrynowicz i Schmidt, 1892. - 300 s.
 36. Orłowicz M. Ilustrowany przewodnik po Wołyniu. - Łuck : Wołyńskie Towarzystwo Krajoznawcze i Opieki nad Zabytkami Przeszłości, 1929. - 380 s. [Reprint, 1997].
 37. Pamiętnik pana Karola Micowskiego // Pamiętniki domowe zebrane i wydane przez Michała Grabowskiego. - Warszawa: Nakł i dr. S. Orgelbranda, 1845. - 250 s. - S. 70-250.
 38. Przybylski R. Krzemieniec: opowieść o rozsądku zwyciężonych. - Warszawa : Sic!, 2003. – 201 s.
 39. Reddig J. Kazanie na obchód pogrzebowy Jaśnie Wielmożnego Tadeusza Czackiego roku 1813. - Płock: W druk. Akademickiej, [1813]. - 17 s.
 40. Rolle M. Ateny Wołyńskie. - Lwów: Księgarnia Gubrynowicza i Schmidta, 1898. - 397 s.
 41. Rolle M. Tadeusz Czacki i Krzemieniec. - Lwów: Macierz Polska, 1913. - 132 s.
 42. Słowacki J. List z 23.05.1831 // Słowacki J. Dzieła wybrane / Pod red. J. Krzyżanowskiego. – T. VI: Listy do matki. - Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1983. - 534 s.
 43. Słowikowski A. Wspomnienia szkoły krzemieckiej // Biblioteka Warszawska. – T. 2. –Warszawa. – 1863. - S. 340-359.
 44. Wielhorski W. Ziemie Ukrainie Rzeczypospolitej. Zarys dziejów // Pamiętnik Kijowski. –T.I. - Londyn : Nakład Koła Kijowian, 1959. - 240 s. – S. 7-96.
 45. Zasztowt L. Kresy. 1832 – 1864. Szkolnictwo na ziemiach litewskich i ruskich dawnej Rzeczypospolitej. - Warszawa: Wydawnictwo Instytutu Historii Nauki PAN, 1997. - 456 s.

Kremenets school of Polish literateurs of Right-Bank Ukraine in the romantic period: intentions and national centrism

Abstract: The article describes the intentions of progress of the Polish literature of Right-Bank Ukraine in the first third of XIX century from the postanislavivsky classicism to the late romanticism. There is the attempt to elucidate the principles of cohesion of the masters of word around the leading tendencies, leaders and cultural centers of that period, which create the meaning of Kremenets school; the main parts of mythologeme of place name Kremenets are explained.